

Κάστρον, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν λάκκου πρὸς τοποθέτησιν στύλου ἡλεκτροφόρων καλωδίων, εὐρέθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον, μολυβδόβουλλον τοῦ Πατριάρχου Εὐστρατίου¹⁹ (1080 - 1084) ἀρίστης διατηρήσεως.

Ὑπὸ ἰδιώτου παρεδόθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον μολυβδίνη εὐλογία μὲ ἐγχαράκτους προτομάς ἁγίων ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων Κλοπεδῆς Βασ. Καλαϊτζῆ ἐπεσημάνθη μικρὸν μεσαιωνικὸν κάστρον ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου βουνοῦ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Καστρέλλι, παρὰ τὴν πρὸς Στύπην διακλάδωσιν τῆς ἀπὸ Καλλονῆς εἰς Πέτραν ὁδοῦ²⁰.

ΣΕΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ

*

ΧΙΟΣ

Παναγία Ἀγρελωπούσaina (Χωρίον Καλαμωτῆ Χίου)

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἐξακκλησίου εἶχον διαρραγῆ ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1881 καὶ τοῦ 1949 χωρὶς νὰ ληφθῇ οὐδεμία πρόνοια κατὰ τὰ διαρρυσάντα ἔτη. Αἱ ρωγαὶ ἦσαν βαθύτεραι καὶ περισσότερον ἐπικίνδυνον εἰς τὰς στενάς πλευράς καὶ τὸν νότιον τοῖχον. Ἀπὸ τὸν «καβαλλάρην» τῆς στέγης ἔλιπον αἱ καλύπτουσιν αὐτὸν κεραμίδες πλὴν τῶν δύο πρώτων. Μὲ παλαιὰς κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἀπὸ τὸ χωρίον Βασιλεῶνικοι, ὁ «καβαλλάρης» ἀπέκτησε τὴν παλαιάν του ὄψιν καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸ μνημεῖον ἢ ἀρχικὴ του μορφῇ. Ἡ διατεταραγμένη στέγη ἐστερεώθη καὶ κεραμίδες, στρωτήρες καὶ καλυπτήρες, ἐτοποθετήθησαν κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης κεραμώσεως καὶ μὲ τὴν ἰδίαν σύνθεσιν τῶν ὑλικῶν συγκολλήσεως. Πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς στέγης δι' ἀνακεραμώσεως, οἱ τέσσαρες τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἐδωρώθησαν διὰ πλακερῶν Νενήτων, τὰ ὅποια ἐπρομηθεύθημεν ἀπὸ παλαιὰς ἡμικατεστραμμένας ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένας οἰκοδομὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ χωρίου Καλαμωτῆ, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται καὶ ἡ Παναγία Ἀγρε-

λωπούσaina, ἄλλοτε μετόχιον τῆς Νέας Μονῆς Χίου. Μετὰ τὴν εὐκολον προμήθειαν τῶν πλακερῶν Νενήτων, ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσα δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων καταρρώθη καὶ οὕτως ἐπαυσαν τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν νὰ εἰσρέουν εἰς τὸν ναὸν καὶ νὰ διαποτίζουν τὴν ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκονογράφειν, χρονολογουμένην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ διασφύουσιν πλουσίας εἰς ἁρμονίαν καὶ κομψότητα μορφὰς καὶ συνθέσεις.

Ἡ παρὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ γωνία τοῦ νοτίου τοίχου, λόγῳ ἀδυναμίας τοῦ ἐπὶ τῆς ὄψεως ταύτης ἀψιδώματος, εἶχε μετατοπισθῇ δεξιώτερον μὲ κίνδυνον νὰ παρασύρῃ εἰς κατάρρευσιν ὁλόκληρον τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος, ἡ ὁποία παρουσίαζεν ἀδυναμίας μέχρι τοῦ ἐδάφους. Παρέστη ὅθεν ἀνάγκη ἐπαναφορὰς τῆς γωνίας εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν καὶ τῆς στερεώσεως τοῦ παρακειμένου τυφλοῦ ἀψιδώματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπὸ λεπτὰ τοῦβλα τὸξον εἶχε διαλυθῇ. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ προσεπάθησα νὰ συμπληρώσω τὰ ἐξωτερικὰ κονιάματα, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ νὰ κλείσω τὰς μεγάλας ρωγμὰς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ νὰ ἀποκαταστήσω τὰ λεπτὰ πλινθία, τὰ περιβάλλοντα τοὺς λίθους τῆς δομῆς, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ εἶχον χαλαρωθῇ. Ἀλλὰ κύριος σκοπὸς τῆς συντηρήσεως τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ ἡ δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων.

Παναγία Ἀγιογαλούςaina (Χωρίον Ἀγίου Γάλας)

Ἐστηρίχθη δι' ὑποστηλωμάτων τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἀγίας Ἀννης, τὸ ὁποῖον διέτρεχεν ἄμεσον κίνδυνον καταποντισμοῦ ἐντὸς τοῦ κάτω αὐτοῦ βαράθρου τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἀγίου Γάλακτος. Πρὸς τοῦτο ἐπληρώθη τὸ δημιουργηθὲν ὄρυγμα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ λίθων (μαΐζων) καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν κάτω ἀπολήξεων τῶν θεμελίων τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἐτοποθετήθη ἰσχυρὸν στρώμα τσιμέντου ἐνισχυθὲν διὰ σιδηροδοκῶν. Ἡ μία τῶν δύο ἐσωτερικῶν θυρῶν τῆς Παναγίας ἐστηρίχθη διὰ νέου ἀνωφλίου ἀπὸ καστανιάν καὶ ἐπεχρίσθη μὲ ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἐστερεώθη ἰσχυρῶς τὸ θύρωμα χωρὶς οὐδόλως νὰ διακρίνεται ἡ ἐπέμβασις. Ὁ τροβλὸς τῆς Παναγίας Ἀγιογαλούςainas ἐστεγανώθη ἐξωτερικῶς, ἥτοι ὅσαι κεραμίδες εἶχον ἀποκολληθῇ καὶ διὰ τῆς ἀποκολλήσεως εἶχον διαταράξει τὴν στεγανότητα τῆς στέγης ἐπανετοποθετήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν διὰ νέου ἀσβεστοκονιάματος. Κατὰ τὴν διαρρεύσαντα χειμερινὴν περίοδον μέχρι σήμερον δὲν

19. Ὅμοιον εἰκονίζεται καὶ παρὰ J. Eberstalt ἐν Revue Numismatique 4 s., 18 (1914) 382 ἀριθ. 461 πίν. 8, 10, ἐξ οὗ G. Gavalieris Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας περ. Δ' 2 (1960/61) 175 ἀριθ. 23 πίν. 10 (μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν).

20. Θέσις οἱ κατασκευὴ τοῦ ὄχυροῦ ἐνθυμίζουν τὸ Καστρέλλι τῆς Ἀγιάσου. Ἀμφότερα τὰ γνησίως μεσογειακά ταῦτα κάστρα, δεσπόζοντα μικρῶν ἀλλὰ σχετικῶς εὐφώρων κοιλάδων καὶ ὁδικῶν ἀρτηριῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, φαίνεται ὅτι ἀνάγονται εἰς ὃν πρῶτον Μεσαίωνα, ἐποχὴν καθ' ἣν, ἐκτὸς τῶν κάστρων τῶν κυριωτέρων πόλεων, ἡ προσπάθεια προστασίας τῶν παλαιῶν εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ.

εισήλθον ἐκ τοῦ τρούλλου ὕδατα εἰς τὸν ναόν. Ἡ στέγη τῆς καμάρας τοῦ ναοῦ ἀνακατεσκευάσθη καὶ ἐστερεώθη καὶ ἡσφαλίσθη ὁ ναὸς ἀπὸ τὰς διαρροὰς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἐπιφανείας.

᾽Οστεοφυλάκιον ᾽Αγίου Μηνᾶ (Χωρίον Νεχώρι)

Αἱ ἐργασίαι ἐφέτος συνεχίσθησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ᾽Οστεοφυλακίου. Ἡ κατασκευασθεῖσα τὸ παρελθόν ἔτος κεραμοσκεπὴς στέγη ἐκαλύφθη ἐσωτερικῶς διὰ ξυλίνης ὀροφῆς, ἐσοβατίσθησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἐγένοντο ὑδροχρωματισμοὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων. Τέλος δι' ἐλαιοχρωμάτων ἐβάφθησαν αἱ θῆκαι αἱ περιέχουσιν τὰ λείψανα τῶν σφραγισθέντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1822.

Ἱερὰ Νέα Μονὴ

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν Νέαν Μονὴν περιορίσθησαν ἐφέτος μόνον εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα λόγῳ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν συνεργείων εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι δυσκολεύουν τὴν λεπτὴν καὶ σοβαρὰν ἐργασίαν εἰς τὴν Νέαν Μονὴν.

Οἱ τεχνίται εἰργάσθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς καμάρας τοῦ νάρθηκος. Εἰς τὴν βορείαν καμάραν ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τμήματα ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν τὸ τόξον τοῦ δυτικῆς τῆς καμάρας παραθύρου καὶ τμήμα τοῦ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου σφωζομένου ἡμικατεστραμμένου στηλῖτου, τοῦ ᾽Αγίου Ἀλυπίου. Ἐπίσης ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκ νέου ἐτοποθετήθησαν ψηφιδωτὰ καθαρισθέντα ἀπὸ τὸ βάθος τῆς Βαϊοφόρου (ἀπὸ χρυσᾶς μόνον ψηφίδας). Εἰς τὴν νοτίαν καμάραν ἐγένοντο περισσότεραι ἐργασίαι. Ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν Φυλῶν ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ σφωζόμενα ἀριστερὰ σώματα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καθημένων καὶ συνηγμένων ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἀπεκολλήθη καὶ ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν τῆς ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τυμπάνου τῆς νοτίας καμάρας σύνθεσις τῆς ᾽Αναλήψεως, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου καλύπτονται δι' ὑφάσματος οἱ κάτω ταύτης Ἀπόστολοι μετὰ τῆς Παναγίας εἰς τὸ μέσον. Ἐπίσης ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τυμπάνου τῆς αὐτῆς καμάρας σφωζόμενα ψηφιδωτὰ, εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνεται τμήμα φωτοστεφάνου καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ στηληδὸν ἡ ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ*.

Φρουρίον Χίου

Ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ φρουρίου Χίου εἶχε χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, διότι ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῆς, εἶχε τοποθετηθῇ μεταγενεστέρως, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀμύνης τοῦ Κάστρου κατὰ τὴν θέσιν ταύτην. Ὅλη ἡ ἀναθύρωσις μετὰ τοῦ περιλαμβανομένου εἰς αὐτὴν τόξου καὶ τῶν παραστάδων συνεδέθη μὲ τὸ παλαιὸν θύρωμα δι' ἐνὸς κυρτοῦ στηθαίου, ἐξηπλωμένου ἐπικλινοῦς ἐπάνω ἀπὸ τὸ τόξον τῆς εἰσόδου καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τύμπανον τῆς νέας φραγκικῆς ἀναθυρώσεως. Τὸ στηθαῖον τοῦτο εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως, διότι εἶχον ἀποσθραβωθῇ τὰ παλαιὰ ὑλικά καὶ ἐπεκρέματο τῶν διερχομένων, ἀφορμὴν ἐπιζητούντων διὰ δυσμενῆ σχόλια. Οὕτω ἀφηρέθησαν τὰ παλαιὰ ὑλικά καὶ ἀνεκαινίσθη ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ ὄψις καὶ ἀποκατεστάθη ἡ σύνδεσις τοῦ μεταγενεστέρου τοῦτου θυρώματος μετὰ τοῦ παλαιοῦ σώματος τοῦ φρουρίου, σπαλωθέντος τρόπον τινὰ τοῦ ἐπικλινοῦς στηθαίου ἐπὶ τοῦ τείχους. Τὸ τόξον τῆς εἰσόδου ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθησαν τμήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐκπέσει. Ὅλοι αἱ ἐπὶ τῆς εἰσόδου ρωγμαί, αἱ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παραστάδων καὶ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παρείδων τοῦ τείχους, ἐπληρώθησαν διὰ νέας ἀμμοσβέστου. Τὸ ὑπὲρ τὸ στηθαῖον τύμπανον μετὰ τῶν διπλῶν αὐτοῦ παραστάδων καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ἀναθυρώσεως φραγκικῶν πτερῶν ἐστερεώθησαν. Συνεπληρώθησαν δὲ οἱ σοβάδες ὅπου ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τῶν ἐπεμβάσεων εἶχον καταστραφῇ. Τὸ δεξιὸν πτερόν, σφωζόμενον εἰς τὴν συνέχειάν του πρὸς τὰ κάτω ἐντὸς χθαμαλοῦ οἰκίσκου ἐπικειμένου τοῦ φρουρίου, εὐκόλως συνεπληρώθη, ὅπως καὶ τὸ ἀριστερὸν πτερόν, τὸ ὁποῖον ὁμως εἶχεν ἀποκοπῇ πρὸς τὰ κάτω, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθη τόξον ἐξωτερικῆς στοᾶς μεταγενεστέρως κατασκευασθείσης. Ἡ ὅλη ἀναθύρωσις ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν ἐπαλλήλων ἀβεστωμάτων καὶ ὅλοι αἱ μεταξὺ τῶν κτισμένων λίθων ρωγμαί ἐπληρώθησαν μὲ νέαν ἀμμοσβεστον λάσπην. Ἐστερεώθη ἐν συνεχείᾳ τὸ κάτω τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ διαβατικοῦ ἐπικλινῆς πεδίου, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ τὸ ὕψος τῆς παρακειμένης θύρας ἦτο ἐτοιμόρροπον. Ἐπίσης ἐστερεώθη καὶ τὸ τόξον τὸ ἐπιστέφον τὸ τέρμα τοῦ διαβατικοῦ πρὸς τὴν πλατεῖαν.

Τὸ σφωζόμενον ἡμικατεστραμμένον ἄνω τῆς φυλακῆς τῶν μαρτύρων στηθαῖον ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἐδείκνυν οἱ σφωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ παλαιοὶ λίθοι.

Ὁ παρὰ τὸ Τελωνεῖον προμαχῶν συνδέεται μετὰ

του δπισθεν αὐτοῦ ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων βυζαντινοῦ πύργου διὰ μεσολαβούντος λιθίνου ἐκ πέτρας Θημιανῶν κυρίως τείχους πιθανῶς τουρκικῆς κατασκευῆς, ὡς ἐξηκριβώθη ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐντὸς τῶν ἀπομεινάντων μετὰ τὴν σύλησιν τῶν λιθίνων μάζων, τμημάτων φραγκικῶν ἐπιγραφῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐκ τῶν ἀποχλωσθέντων θεμελίων διεπιστώθη κυρτότης τις κατὰ τὴν τοιχοποιίαν, ἡ ὁποία διετηρήθη καὶ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ τοίχου τούτου. Ἡ σύνδεσις τοῦ τοίχου τούτου, κατακορύφου, μετὰ τοῦ προμαχώνος, ἐπικλινούσ, ἐγένετο ἐπίσης βάσει τοῦ θεμελίου τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον, ἐνῶ κατὰ τὴν βάσιν ἐφάπτεται τοῦ προμαχώνος, ἀνερχόμενον διατηρεῖ τὴν κάθετον γραμμὴν καὶ οὕτω εἰς τὸ τέρμα τοῦ ὕψους του ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ράχιν τοῦ προμαχώνος καὶ σχηματίζει ἐνα ἀνεστραμμένον φλόκον.

Ἐν συνεχείᾳ ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη ὁ ἐξ ἀρχαίων λίθων ἰσοδομικὸς κτισμένος πύργος, ὁ σήμερον γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα «σκοτεινὴ φυλακή», ὁ διαμορφωμένος κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν εἰς ἐξέδραν τελετῶν. Εἰς τὴν ἄνω ἀπόληξιν αὐτοῦ προσετέθησαν τρεῖς σειραὶ (τρία κοῦρσα) μεγάλων ἀρχαίων λίθων καὶ εἰς τὰς δύο ἐξωτερικὰς αὐτοῦ πλευράς. Τὸ ὕψος τοῦ πύργου τούτου ἀνῆλθε μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἐναντι αὐτοῦ σφζομένου στηθαίου τοῦ ἰδίου πύργου, διὰ τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις ὕψους. Τοῦ στηθαίου τούτου ἐσφῆζοτο μέχρι τινὸς ἡ τοιχοποιία καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποκατάστασις του ὅπως ἀκριβῶς δεῖκνουν τὰ σφζόμενα ἐρείπια αὐτοῦ. Τὸ δεύτερον πεδῖον, χαμηλότερον τοῦ πρώτου, ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κάθισμα, μὲ συνεχῆς ἐρείσιόντων, κατὰ τὰς τελετάς τῆς Φραγκοκρατίας.

Ἐπὶ τῆς ράχεως στοᾶς παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦτον τοῦ Τελωνείου εἶχε τοποθετηθῆ πυροβόλον, τὸ ὁποῖον λόγῳ τοῦ βάρους του (8 χιλ. χιλ.) ἐκρήμνισε στοᾶν καὶ ἀνατραπὲν ἔκειτο ἀπὸ χρόνων πολλῶν εἰς τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς. Τοῦτο ἀνελκυσθὲν ἐτοποθετήθη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ προμαχώνος τούτου (τοῦ παρὰ τὸ Τελωνεῖον).

Ὁ ἐντὸς τῆς περιφράξεως δυτικὸς προμαχῶν ἀπέκτησε τὰς ἐπάλξεις του, ὅσαι ἐσφῆζοντο κατὰ τὴν βάσιν των. Ἡ συμπλήρωσις ἐγένετο διὰ τῶν ἰδίων ἐκ Θημιανῶν λίθων τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ ἀποχρώσεως. Ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ προμαχώνος τούτου ἐσφῆζοτο καὶ δεύτερον περιμετρικὸν κατασκεύασμα ἔσω τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐνισχυτικὸν αὐτῶν, ἐκ λίθων κοινῶν, καὶ τὸ ὁποῖον πρὸς Ν. ἀνεστηλώθη, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον, σφζόμενον εἰς χαμηλὸν ὕψος καθ' ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν περίμετρον, ἔμεινεν ὡς ἔχει. Τὸ κατὰ-

στρώμα τοῦ προμαχώνος τούτου ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τὰ συσσωρευμένα ἐπ' αὐτοῦ χρώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον μεταφερθῆ πρὸς καλλιέργειαν κατὰ τὴν γερμανικὴν κατοχὴν καὶ ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον ἐξ ἀρχαίων λίθων περιφερικῶς σφζόμενον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ προμαχώνος ἔμεινεν ἑλλειψοειδὴς χώρος, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἀφαιρεθῆ αἱ πλάκες τοποθετημέναι ἀρχικῶς «κολυμπηταί», ὅπως φανερῶνουν τὰ ἀποτυπώματά των καὶ εἰς ὑψηλότερον πεδῖον διὰ τὴν ταχυτέραν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Τοῦ καταστρώματος τούτου σφῆζεται καὶ ἡ ὑδρορρόη χρήζουσα ὁμοῦ ἀποκαταστάσεως.

Ἡ πρὸς Ν. ἐστραμμένη παρεὰ τοῦ προμαχώνος τούτου, ἐλευθερωθεῖσα πέρυσιν ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς τεσσάρων οἰκίσκων ἐκαθαρίσθη ἐφέτος ἐκ τῶν ἀσβεστοκονιαμάτων, ἀποκατεστάθη δὲ καὶ ἐν τοξύλλιον, τὸ τελευταῖον δεξιᾷ τῆς εἰκόνας, διὰ τῶν αὐτῶν λεπτῶν πλινθίων, δι' ὧν ἔχουν κατασκευασθῆ καὶ τὰ ἄλλα σφζόμενα. Ἀπεκατεστάθη δὲ καὶ ἡ ἔσω γωνία τῆς ἀπολήξεως τοῦ προμαχώνος (ὁ ὁποῖος, ὡς ἐδηλώθη ἔχων σχῆμα ὀσειδῆς, κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του εἰς τὸ ἔσω τέρμα του κοιλοῦται) διὰ τῆς ἀφαίρεσεως ἐκ τοῦ ὀσειδοῦς κατὰ τὴν μεγίστην ἑλλειψὶν τμήματος τόξου.

Αἱ ἐργασίαι συνεκίστησαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ προμαχώνος. Κατὰ τὴν συμβολὴν τούτου μετὰ τοῦ πρὸς Β. ἐξωτερικοῦ τείχους, τμήμα τοῦ προμαχώνος τούτου καθὼς καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους εἶχε φθαρῆ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ζωναρίων, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τὸ κάτω τῶν ζωναρίων τείχος, ὥστε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς νὰ εἶναι εὐκόλος. Ἐσῶθεν δὲ τὸ παράλληλον τείχος εἶχε διαλυθῆ μέχρι θεμελίων καὶ εἶχε δημιουργηθῆ μέγιστος κίνδυνος καταπτώσεως τοῦ προμαχώνος ἑλλείψει στηριγμάτων κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ. Ἐλεηλατήθησαν δὲ οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι εἰς περίοδον, καθ' ἣν ἐσπάνιζε τὸ ἔτοιμον οἰκοδομικὸν ὕλικόν ἐν Χίῳ καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη γενικευθῆ ἡ χρῆσις τοῦ τσιμέντου. Ἡ γειννίασις δὲ τῶν βυρσοδεψείων καὶ ἡ παραχώρησις εἰς τὸν Δῆμον τῶν γειτονικῶν οἰκοπέδων κατὰ μῆκος τῆς τάφρου ἀπὸ τοῦ ἐπάνω Πορτέλλου μέχρι τῶν βυρσοδεψείων ἐβοήθησε τὴν λίθειυσιν ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τοῦ Κάστρου, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ βάθος. Παρὰ τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο τείχος ὑπῆρχε καὶ δεύτερον καὶ τρίτον ἐξ εὐτελεσετέρων ὕλικῶν ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶχον καταρριφθῆ διὰ τὰ δημιουργηθῆ ὑπὸ τῶν περιόικων χώρος κατάλληλος πρὸς καλλιέργειαν. Ἀργότερον οἱ περίοικοι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν κατακρήμνισιν τῶν στηριγμάτων τοῦ προμαχώνος διὰ τὰ δημιουργηθῆ ἐκεῖθεν ἔξο-

δος και ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλιν. Ἀνελήφθη λοιπὸν ἡ προσπάθεια τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον ἀνεκτίσθη μέχρι τινὸς καὶ ἐξ ἀρχαίων λίθων περισυλλεγόντων ἀπὸ τὰ Σκλαβιά. Περιέκλεισε δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο καὶ ἡδὴ προστατεύει μεγάλην ἀρχαιολογικὴν περιοχὴν, καταπατουμένην μέχρι χθὲς καὶ δενδροφυτευμένην καὶ παραμορφώσαν τὸν ὥραιον προμαχῶνα. Τώρα λοιπὸν καὶ αἱ δύο πλευραὶ τοῦ τείχους πρὸς Β. τοῦ προμαχῶνος ἔχουν ἀποκατασταθῆ καὶ εἶναι εὐκόλος ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας πρὸς τὸν ἐπιθαλάσσιον προμαχῶνα τοῦ Ζήνωνος.

Ὁ λίαν ἐνδιαφέρων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ θαλάσσιος προμαχῶν, ὁ γνωστὸς προμαχῶν τοῦ Ζήνωνος, καὶ τὸ συνεχόμενον θαλάσσιον τεῖχος ὑπέστησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν σοβαρωτάτας ζημίας καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν ἐλιθεύοντο ἐξ αὐτοῦ διὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν παρακειμένων οἰκίδων. Ὁ προμαχῶν ὑπέστη ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς εἰς τὰς στοάς του, ἐκ τῶν ὁποίων πληθὸς κόσμου ἀφῆρει τοὺς λίθους τῶν διὰ τὰ κατασκευάζει μνηστέρας καταλλήλους διὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Ὁ προμαχῶν οὗτος καὶ μέχρι σήμερον εἶναι χῶρος ἀπορρίψεως τῶν σκουπιδίων, τῶν ἀχρήστων ὑλικῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας, πραγματικὴ σοῦδα διὰ τὴν γύρω περιοχὴν καὶ τὸν συνοικισμόν τοῦ Κάστρου. Ἐδημιουργήθη δὲ ἐπ' αὐτοῦ καὶ πλησίον τοῦ παρακειμένου ἐπιθαλάσσιου τείχους μέγα ρήγμα, εἰς δύο δηλαδὴ σημεῖα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μέσσω τοῦ Κάστρου τῶν βορεινῶν συνοικιῶν πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἐκ τῆς πόλεως. Εὐτυχῶς τὸ τεῖχος καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σημεῖα ἀποκατεστάθη καὶ πάλιν διὰ παλαιῶν λίθων καὶ διὰ παχυτάτου τείχους ἐξωτερικοῦ, μέχρις 2.50 μέτρων πάχους, ἐκλείσθησαν τὰ ρήγματα καὶ κατέστη ἀδύνατος ἡ δι' αὐτοῦ διέλευσις, ἀφοῦ πρῶτον ἀπεμακρύνθησαν τὰ χῶματα καὶ λοιπὰ ὑλικά ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ προμαχῶνος, τοῦ ἐπιθαλάσσιου τείχους καὶ τῆς τάφρου. Κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις ἀπεχώσθησαν ἐκ τῆς τάφρου πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ τέσσαρα πυροβόλα.

Καὶ τὸ μὲν τεῖχος ἀνεστηλώθη μέχρι τῶν κρασπέδων τῶν ἐπάλξεων. Αἱ ἐπιφάνειαι του καὶ αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ προμαχῶνος χρῆζον ἰδιαιτέρας μερίμνης, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκατασταθοῦν πλήρως. Μετὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ προμαχῶνος ἀπεκαλύφθησαν αἱ πυλίδες, τεθαμμέναι ἄλλοτε ὑπὸ τοὺς ὅγκους τῶν μπάζων. Αἱ στοαὶ καὶ οἱ φωταγωγοὶ ὄλων σχεδὸν τῶν πυλίδων ἐξεκε-

νώθησαν τῶν γεμισμάτων τῶν. Αἱ στοαὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ περιμετρικὸν διάδρομον, οἱ δὲ φωταγωγοὶ ἀπολήγουσιν εἰς ἀναφωτίδα, διὰ τῆς ὁποίας τὸ φῶς ἐβοήθει τοὺς φρουροὺντας τὰς πυλίδας, πρὸ τοῦ δαπέδου τῶν ὁποίων εἶχε τοποθετηθῇ ἀνὰ ἓν πυροβόλον. Κάτω τῶν πυλίδων τούτων ἀνευρέθησαν τὰ τέσσαρα πυροβόλα πρὸς προστασίαν τῶν ἀμυνομένων εἰς τὸ Κάστρον ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀνακατεσκευάσαμεν τέσσαρας ἀναφωτίδας, τῶν ὁποίων οἱ φωταγωγοὶ διετρουνοῦντο εἰς κάπως καλὴν κατάστασιν καὶ ἦτο δυνατόν νὰ στηριχθοῦν ἐπ' αὐτῶν αἱ ἀναφωτίδες. Ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ ἀποκατασταθῇ πρῶτον τὸ σιηράγιον τὸ προβάλλον τὴν πυλίδα, νὰ στερεωθῇ ὁ φωταγωγὸς καὶ εἰς τὸ ὕψος του νὰ τεθῇ τελευταία ἡ ἀναφωτίς. Τελευταῖον δὲ νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἡ πυλὶς τῆς ὁποίας αἱ παραστάδες, τὰ ἀνώφλια καὶ κατώφλια πρέπει νὰ γίνουν ἀπὸ φωκαϊκὸν λίθον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξεύρεσις εἶναι δύσκολος καὶ δαπανηρά. Ὁ ὥραιότατος οὗτος προμαχῶν τοῦ Ζήνωνος εἶναι κτισμένος ἐπὶ ἐρειπίων ἀρχαίου ἐλληνικοῦ φρουρίου, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς εἰς τινὰ σημεῖα διατάξεως τῶν ὀγκολίθων ἰσοδομικῶς. Τὸν προμαχῶνα τοῦτον πλησίον τοῦ ἐπιθαλάσσιου τείχους καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ ὑψώσαμεν ἐπιτυχῶς διὰ νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν διόδον δι' αὐτοῦ καὶ εἰς τινὰ σημεῖα παρὰ τινὰ πυλίδα συνεκρατήσαμεν τμήμα του κινδυνεύον νὰ καταπέση.

Ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν παρακείμενον δυτικὸν προμαχῶνα ἐπενέβημεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸ περικλεῖον αὐτὸν ἐντὸς τῆς τάφρου ἐπικλινῆς προστατευτικὸν περιτείχισμα. Εἰς πλείστα σημεῖα του εἶχον ἀφαιρεθῇ οἱ ἰσοδομικῶς κτισμένοι λίθοι, συστηματικῶς λεηλατηθέντες, ἐκ δὲ τῶν τυφεκιοθυρίδων εἶχον ἀφαιρεθῇ αἱ πλάκες σκοπεύσεως. Αἱ δύο σφζόμεναι τυφεκιοθυρίδες ἔδωσαν καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐλλειπουσῶν. Κατεβλήθη προσπάθεια καὶ ἐτοποθετήθησαν τρεῖς νέαι τυφεκιοθυρίδες, μῆς δὲ τετάρτης κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη ἡ πλάξ σκοπεύσεως εἰς τὴν θέσιν τῆς καὶ ἀποκατεστάθη τὸ περὶ αὐτὴν προστατευτικὸν τεῖχος.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν ἀπέκτησε τὸ Κάστρον αἰσθητὴν προβολήν. Τώρα, αἱ ἐλπιδες διασώσεως τοῦ ἐπολλαπλασιασθέντος καὶ ἑὺν συνεχισθῇ ἡ στερέωσις του, ἡ Χίος θὰ ἀποκτήσῃ ἀξιόλογον μνημεῖον.

Ἐπὶ τοῦ μεμονωμένου πύργου ἐντὸς τοῦ Φρουρίου, τοῦ μεγάλου Κουλά, εἶχον περιορισθῇ αἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων αὐτοῦ παραθύρων παλαιότερον λόγῳ ἀσφαλείας. Τὰ κτισθέντα μικρότερα τοιχάρια διὰ τὴν σμίκρυνσιν τῶν παραθύ-

ρων μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εἶχον μετακινήθη πρὸς τὰ ἔξω καὶ κατέστησαν ἐπικίνδυνα διὰ τοὺς κάτω τοῦ Πύργου βιοῦντας. Πρὸς ἀποφυγὴν εὐθυνῶν ἐπανεφέραμεν τὰ τοιχάρια εἰς τὴν ἀρχικὴν τὸν θέσιν, διότι ἡ ἀφαίρεσις τὸν θά ἀπῆτει ἀνάληψιν μεγαλυτέρας προσπαθείας καὶ δαπάνης (συμπλήρωσιν παραστάδων, στερέωσιν παρακειμένων τοίχων κλπ.).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

α) Ἐκ τοῦ Κάστρου

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τὼν χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμείνει ἔσω τοῦ δυτικοῦ προμαχώ- νος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τὼν λίθων τῆς τοιχοποιίας τοῦ παρ' αὐτὸν τείχους, ἀνευρέθησαν σωζόμενα κατὰ τὰς βάσεις τὼν πλῆθος πινακίων, τὰ ὁποῖα διαπιστώνουν πλεον καταφανῶς τὴν βυζαντινὴν προέλευσιν τοῦ φρουρίου τῆς Χίου.

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κιονόκρανα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ καὶ ἐπιγραφαί. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἀναφερομένη εἰς πρεσβείαν καὶ συνθήκην τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου διὰ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Ἴπποδάμου. Ἐπίσης ἀκεραία λιθίνη στήλη ἐκ μαρμάρου Λατομίου στηθεῖσα πρὸ τοῦ Ἀγορανομίου ἀναγράφουσα ψήφισμα ἀφορῶν τοὺς ἐξεταστὰς καὶ καθήκοντα αὐτῶν. Κάτωθι τοῦ ψηφίσματος ὑπάρχει χαραγμένος στέφανος. Ἄλλη ἐπιγραφὴ ἀναγράφει γυμνασιάρχους καὶ ἄλλη γέννη. Τέλος κατὰ τὴν πρόοδον τὼν ἐργασιῶν ἀνευρέθη ἡ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπολεσθεῖσα ἐκ τοῦ φρουρίου ἐπιγραφὴ ἡ ἀναγράφουσα ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ καταλόγου νεῶν (Ἰλ. Β) καὶ τμῆμα μιᾶς ἀκόμη ἐπιγραφῆς περιλαμβανοῦσης γέννη.

β) Ἐκ τῆς πόλεως

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἐκβαθύνσεως τοῦ λιμένος εἰς τὴν βορείαν προβλήτῃ αὐτοῦ μεταξὺ τὼν ἀρχαίων λίθων, δι' ὧν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔνθεν

καὶ ἔνθεν ἡ προβλήτης πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν κυμάτων, ἀνεσύρθησαν ὑπὸ τῆς βαθυκόρου μέγα κορινθιακὸν κιονόκρανον, βάσεις κιόνων, τμήματα φιαλῶν, πλῆθος ὀστράκων καὶ λύχνων, ὡς καὶ εἰδώλιον τοῦ θεοῦ Διονύσου ἐκ μέλανος πηλοῦ.

γ) Ἐκ Ριζαρίου

Τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον, ἐργάται ἀνασκάπτοντες χῶρον παρὰ τὸ Ριζάρι, ἀπεκάλυψαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ μέγαλον ἀποθέτην ἀρχαίων ὀστράκων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μεταξὺ ἄλλων ἀνευρέθη συστάς εἰδωλίων λατρευτικῶν, πετρωτῶν ἐρώτων, εἰδώλιον ἀθλητοῦ, μικραὶ πλαγγόνες, τὰ πάντα ἀτυχῶς καταστραφέντα ἐκ τῆς κακομεταχειρίσεως τῆς ὁποίας ἔτυχον κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν.

δ) Ἀνω Μεζάρια

Εἰς τὰ Ἀνω Μεζάρια κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἀνευρέθη κατεστραμμένον μετάλλινον σκευὸς περιέχον νομίσματα τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων. Οἱ εὐρόντες ἀπέφυγον νὰ δηλώσουν τοῦτο καὶ μετὰ δυσκολίας συνεκεντρώσαμεν δώδεκα δίδραχμα καὶ δύο τετράδραχμα. Τὰ δίδραχμα καὶ τὰ τετράδραχμα φέρουν τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος, ἐν δίδραχμον τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος καὶ ἓνα δίδραχμον τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου.

Μία σειρά πηλίνων ὑποδοχῶν χύτρας, ὅταν ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ πυραύνου, συνέλεγε ἀπὸ τοὺς ἀποθέτας τῆς πόλεως. Αἱ ὑποδοχαὶ αὗται φερόμεναι ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς φορητῆς ἐστίας ἢ τοῦ πυραύλου, τρεῖς κυρίως, φέρουν ἔσω πρὸς τὴν ἀναμμένην πυρὰν ἀναγλύφους μορφὰς Πανός. Ὅμοιον πύραυλον ἠλιεύθη ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ σφύεται ἀκέραιον.

Πλῆθος ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων, λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀγνύθων μετὰ σφραγισμάτων, ὀστράκων ἄττικῶν, μεγαρικῶν καὶ χιακῶν ἐπλούτισαν τὰς συλλογὰς τοῦ Μουσείου Χίου.

ΑΝΤ. Π. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

*